Ferda Merve Karamanoğlu

Dr. Öğr. Üye., Kastamonu Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Assist. Prof. Dr., Kastamonu University/ Faculty of Education, Kastamonu/Turkiye
eposta: fmkaramanoglu@kastamonu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-8354-9856 - RorID: https://ror.org/015scty35

Erol Topal

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Kastamonu/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University/Faculty of Education, Kastamonu/Turkiye
eposta: etopal@kastamonu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-9773-0389 - RorID: https://ror.org/015scty35

Atıf/Citation: Karamanoğlu, Ferda Merve ve Topal, Erol. 2025. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kavram Alanlarına Göre Eğitim ile İlgili Kelimeler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/43, 168-186. **https://doi.org/**10.33692/avrasyad.1625568

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	23.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	15.04.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.06.2025

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE KAVRAM ALANLARINA GÖRE EĞİTİM İLE İLGİLİ KELİMELER

Öz

Karahanlılar döneminde işittiği bir hadis üzerine Kaşgarlı Mahmut tarafından Türkçeyi Araplara öğretmek niyetiyle iki yıl kadar bir sürede yazılan Dîvânu Lugâti't-Türk, içinde taşıdığı söz varlığı unsurları bakımından Türk dili ve kültürünü belgeleyen müstesna bir eserdir. Soylu bir aileden gelen, Karahanlıların başkenti Kaşgar'da iyi bir eğitim görmüş olan ve Türk topluluklarını birbirine yaklaştıracak en önemli ögenin dil olduğunu bilen Kaşgarlı Mahmut, 11. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan tüm Türk lehçelerini incelemiş, dönemin Türk topluluklarıyla ilgili önemli ayrıntıları eserinde ortaya koyarak Türkçeden Arapçaya sözlüğünü oluşturmuş ve Abbasi halifesine sunmuştur. Sözlükte, kelimelerin Arapça anlamlarının yanı sıra Türk halk edebiyatına, folkloruna dair pek çok örnek bulunmaktadır. Eserde Türkçenin ses ve biçim özellikleri hakkında da bilgi verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut yaptığı bu çalışmada Türkçe ile Arapçanın üstünlük bakımından birbirine çok yakın diller olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bazı kaynaklarda adı geçen fakat yazıldıktan uzun bir süre sonra Ali Emiri tarafından İstanbul'da bir kopyası bulunan eserde birçok alanla ilgili Türk kültür ve dilinin zenginliğini gösteren pek çok kelime bulunmaktadır. Bu çalışmada eserde geçen eğitimle ilgili isimler, fiiller, ikilemeler ve terimler tespit edilerek kavram alanlarına göre sınıflandırılmış, değerlendirilmelerinde ise yazarın kendi verdiği açıklamalar ve örnekler dikkate alınmıştır. Yapılan sınıflandırma

sonucunda eğitimle ilgili daha çok fiillerin kullanıldığı bunun yanında azımsanamayacak sayıda isimlerden ve ikilemelerden de faydalanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Sözlük, Kaşgarlı Mahmut, Eğitim.

WORDS RELATED TO EDUCATION ACCORDING TO CONCEPT AREAS IN DÎVÂNU LUGÂTIT-TÜRK

Abstract

Dîvânu Lugâti't-Türk, written by Kashgarlı Mahmut in a period of two years in order to teach Turkish to Arabs based on a hadith he heard during the Karakhanids period, is an exceptional work documenting Turkish language and culture in terms of the elements of vocabulary it contains. Kashgarli Mahmut, who came from a noble family, received a good education in Kashgar, the capital of the Karakhanids, and knew that language was the most important element that would bring Turkic communities closer to each other, studied all the Turkic dialects living in Central Asia in the 11th century, put forward important details about the Turkic communities of the period in his work, created a Turkish-to-Arabic dictionary and presented it to the Abbasid caliph. In addition to the Arabic meanings of words, the dictionary includes many examples of Turkish folk literature and folklore. The work also provides information about the phonetic and morphological features of Turkish. In this study, Kashgarlı Mahmut revealed that Turkish and Arabic are very close languages in terms of superiority. The work, which is mentioned in some sources but a copy of which was found in Istanbul by Ali Emiri long after it was written, contains many words related to many fields, showing the richness of Turkish culture and language. In this study, the nouns, verbs, dilemmas and terms related to education in the work were identified and classified according to their concept areas, and the explanations and examples given by the author were taken into consideration in their evaluation. As a result of the classification, it has been determined that verbs are mostly used in relation to education, but also a considerable number of nouns and doublings are used.

Keywords: Dîvânu Lugâti't-Türk, Dictionary, Kashgarlı Mahmut, Education.

Giriş

Karahanlılar döneminde Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan ve Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk edebî dilinin en müstesna eserlerinden biridir. Eser, 1072 yılında yazılmaya başlanmış, üç kez beğenilmemiş ve dördüncüde tamamlanarak 1074 yılında Abbasi Halifesi El Muktedi Billah'a Bağdat'ta sunulmuştur (Temizyürek ve Aydın 2023: 115). Eserin yazarı olan Kaşgarlı Mahmut'un hayatına dair az miktardaki bilgi eserinden elde edilmektedir. Kendini eserinde, Türklerin en düzgün konuşanlarından, en iyi anlatanlarından, asıl ve soy olarak ileri gelenlerinden ve kargıyı en iyi kullananlarından biri olarak tanıtan Kaşgarlı Mahmut, soylu bir aileden gelmektedir (Korkmaz 1981: 16). Babasının adı Hüseyin Bin Muhammed'dir. Hüseyin Bin Muhammed ise Samanoğulları'nın başkenti Buhara'yı fetheden Harun Buğra Han'ın üçüncü kuşaktan

torunudur (Akün 2002: 10). Mahmut'un babası Hüseyin, Kaşgar'ın kuzeydoğusundaki Barsgan kasabasındandır. Mahmut ise Kaşgar doğumludur. Bu dönemde (XI-XIII yüzyıllar) Orta Asya'nın en önemli kültür merkezlerinden biri konumundaki Kaşgar, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar'ın başkentidir. Soylu bir aileden gelen ve eğitimli biri olduğu anlaşılan Kaşgarlı, Türklerin bütün illerini dolaştığını, çöllerini ve obalarını karış karış gezdiğini, Türk, Kırgız, Oğuz, Türkmen, Yağma ve Çiğil'in dillerini, uyaklarını zihnine nakşettiğini ifade etmiştir. Eserini en süslü tarzda, en beliğ bir üslupla yazmış, inayetini Allah'tan dileyerek kendi adını kıyamete kadar hatırlatmak maksadıyla kaleme almış ve eserinin adını Dîvânu Lugâti't-Türk koymuştur. Kaşgarlı eserinde Türk maddesini açıklarken Nişabur ve Buhara ravilerinden "Türk dilini öğreniniz çünkü onların hükümranlığı uzun sürecektir." diye bir hadis işittiğini söyledikten sonra "Eğer bu hadis gerçek ise Türkçeyi öğrenmek vacip olur, yok değil ise Türkçenin öğrenilmesini akıl ve izan icap ettirir, bu sebepten ötürü Türkçeyi herkese öğretmek için manevi bir mecburiyet gördüm." der. Türkçe ile Arapçanın at başı mesafede olduklarını söyleyen ve Türkçenin XI. yüzyıldaki ses ve biçim özellikleri hakkında da bilgi veren Dîvânu Lugâti't-Türk, Orta Asya'daki Türk boylarından derlenen kelimelerden müteşekkil bir ağızlar sözlüğüdür. Eserde, Türkçe kelimelerin Arapça karşılıkları verilmiştir. Yazar, kelimeleri alfabetik sıraya koymuş ve manalarının iyi anlaşılması için cümleler düzmüştür. Her kelime ile ilgili mesel, hikmet, seci, kıta, beyit gibi ürünleri bol bol kaydetmiştir. Kaşgarlı eserini Arapça sözlükçülük metotlarına göre hazırlamıştır (Öztürk 2024:91). Eserde, Türk tarih ve efsanelerine, coğrafyaya, folklora ve halk edebiyatına dair geniş bilgiler verilmiştir. Ayrıca dil üzerine önemli kurallar söylenirken ismin hâlleri, ses değişmeleri ve özellikle fiil yapıları zengin örneklerle desteklenmiştir. Kaşgarlının o dönemde Türk lehçelerini Doğu (Hakaniye) ve Batı (Oğuz) diye tasnif etmesi de dikkate değerdir. Bu durum eseri basit bir sözlük olmaktan çıkarıp zengin bir ansiklopedi değerine yükseltmiş, Türkçenin ve Türk kültürünün bir hazinesi olmasını sağlamıştır. O dönemde böyle başka bir eserin bulunmaması da Dîvânu Lugâti't-Türk'ü eşsiz kılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut, ileride yazacağını söylediği fakat günümüze kadar ulaşamayan, Türkçeye "Türk Dilinin Söz Dizimi Cevherleri" diye tercüme edilebilecek "Kitâbü Cevâhirü'n-Nahv Fi Lügâti't-Türk" adlı kitaptan da eserinde bahseder.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün günümüzde sadece bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha İstanbul Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî kısmında 4189 numarada kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: XXXVi). Bu nüsha, 319 varaktır. Bazı yerlerinde bozulmalar olsa da birkaç kelime hariç her yeri düzgünce okunabilmektedir. Mevcut eser, Kaşgarlının kendi elinden çıkan nüsha değildir. Bu nüsha aslı İran Saveli olan ve Şam'da ikamet eden Muhammed Bin Ebi Bekir İbn-i Ebi'l-Feth tarafından Kaşgarlıdan iki yüz yıl (1266) kadar sonra istinsah edilmiştir (Kayadibi, 2008: 6). İstinsah edildiği tarihten sonra eserden ilk defa Antepli Musa Bin Bedrettin Mahmut Aynî (1360-1451) yazmış olduğu İkdü'l-Cuman Fi Tarihi-i Ehli'z-Zaman'da bahseder. Ayrıca Kâtip Çelebi (1609-1657) Keşfu'z-

Zunûn'unda Dîvânu Lugâti't-Türk'ten söz etmektedir (Kayadibi, 2008: 8). Buralarda bahsedilen eserin Kaşgarlının yazmış olduğu mu yoksa sonradan istinsah edilen eser mi olduğu belli değildir. Eser, tahmini 1908-1912 yılları arasında kitaplarını milletine bağışlayacak kadar gönlü zengin, kitap sevgisiyle dolu, dönemin ünlü yazar ve araştırmacılarından biri olan Diyarbakırlı Ali Emiri (1857-1924) tarafından İstanbul'da bulunmuş, Kilisli Muallim Rıfat tarafından da düzenlenerek basımı gerçekleştirilmiştir (Erten, 2008: 285-290).

Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk kültürüne ve medeniyetine dair pek çok unsuru içinde barındırması açısından yapılacak olan araştırmalar için eşsiz bir hazine niteliğindedir. Günümüze kadar Türkolojiye temel kaynaklık eden bu eserle ilgili hem ülkemizde hem de dünyada pek çok araştırma yapılmıştır (Aydemir, 2016: 34). Bu çalışmada da Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen eğitim ile kelimeler kavram alanlarına göre sınıflandırılmıştır.

Yöntem ve Teknik

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman (belge) tarama yöntemi kullanılmıştır. Belge tarama yöntemi, mevcut kayıtların ve belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu yolla veri toplanması sürecidir. Bu yöntem, özgül bir hedef doğrultusunda, uygun kaynakları tespit etme, bu kaynakları detaylı bir şekilde okuma ve notlar alarak değerlendirme faaliyetlerini içermektedir (Karasar, 2013: 77). Çalışmanın veri kaynağını yayınevleri tarafından yapılmış olan Dîvânu Lugâti't-Türk tercümeleri oluşturmaktadır. Verilerin incelenmesinde içerik analizinden faydalanılmıştır.

Bu çalışmada Besim Atalay, Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurteser tarafından yapılmış olan çeviri, dizin ve anlam esas alınmıştır. Kelimelerin farklı yazımları ve kelimelere ilişkin örnekler bu çalışmalardan elde edilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk üzerine yapılmış olan üç çalışmada eğitim ile ilgili sözcükler incelenmiştir. Söz konusu eserlerin dizin kısımları taranarak madde başları alfabetik olarak sıralanmıştır. Kelime listesi hazırlanırken etimolojik tahlillere yer verilmemiştir.

Bulgular

Dîvânu Lugâti't-Türk'te eğitim ile ilgili kelimeler kavram alanlarına göre sekiz (8) başlık altında incelenmiştir. Bu kavram alanları askerî ve siyasi eğitim, beden ve çocuk eğitimi, dil eğitimi, eğitici ve eğitilen eğitimi, eğitimde kullanılan araç gereçler, hayvan eğitimi, liderlik ve yöneticilik eğitimi ile mesleki gelişim eğitimidir. Eserde tespit edilen kavram alanlarına göre eğitim ile ilgili kelimeler şu şekildedir:

1) Askerî ve Siyasi Eğitim İle İlgili Kelimeler

Alımga (Ilımga) : Hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan. (Atalay, 2013: 19; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 656)

Ay bitigi: Askerlerin isimlerinin ve erzaklarının kaydedildiği defter. (Atalay, 2013:53; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 566)

2) Beden ve Çocuk Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Balu balu: Kadının beşikteki çocuğunu uyutmak amacıyla kullandığı bir ünlem, ninni. (Atalay, 2013: 66; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 572; Erdi, Yurteser, 2005: 169)

Çaŋlı maŋlı: Bir çocuk oyununun adı. Araplar buna "davdat" derler. (Atalay, 2013: 141; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 615; Erdi, Yurteser, 2005: 221)

Çiş çiş: Kadın çocuğunu işetmek istediğinde söyler. (Atalay, 2013: 154; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 625; Erdi, Yurteser, 2005: 238)

Köçürme oyun: Yere dörtgen çizilerek oynanan on dört oyunu. (Atalay, 2013: 354; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 734; Erdi, Yurteser, 2005: 318) Günümüzde "mangala" bir tür zekâ oyunu olarak karşımıza çıkan ve çeşitli oynama şekilleri bulunan köçürme oyununun kökenini Orta Asya'ya kadar dayanmaktadır (Serbest, 2019, s.110).

Oxşagu: Oyuncak. (Atalay, 2013: 429; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 780; Erdi, Yurteser, 2005: 365)

Oyun: Oyun; yarış. (Atalay, 2013: 447; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 781; Erdi, Yurteser, 2005: 366)

Tabızmak (Tabuzmak, tapuzmak): Bilmece söylemek ve sormak. Ol maŋa söz tapuzdı: O, bana bir bilmece sordu. (Atalay, 2013: 560; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 855; Erdi, Yurteser, 2005: 532)

Tabuzgu (Tabuzguk, tapzug, tapzuguk): Bilmece. Tapuzguq tapuzdum: Bir bilmece sordum. (Atalay, 2013: 560; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 855; Erdi, Yurteser, 2005: 533)

3) Dil Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Sumlımak: Türkçeden başka bir dille konuşmak. (Atalay, 2013: 540; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 835; Erdi, Yurteser, 2005: 499)

Sumlım: Türkçe bilmeyen kimse. (Atalay, 2013: 66; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 835; Erdi, Yurteser, 2005: 499)

Sumlışmak (Sumluşmak): Yabancı dil konuşmak. (Atalay, 2013: 540; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 835; Erdi, Yurteser, 2005: 499)

Sumlımtat: Türk dilini hiç bilmeyen Farslı. (Atalay, 2013: 540; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 835; Erdi, Yurteser, 2005: 499)

Sumlıtmak: Yabancı bir dil ile söyletmek. (Atalay, 2013: 540; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 836; Erdi, Yurteser, 2005: 499)

4) Eğitici ve Eğitilen Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Aŋlamak: Anlamak. Ol sözüg aŋladı: O, sözü anladı. (Atalay, 2013: 27; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 553; Erdi, Yurteser, 2005: 145)

Bilmek: Bilmek. Ayrıca başka şeyleri bilmek için de kullanılır. Ol bilig bildi: O bilgeliği, bilgiyi bildi. (Atalay, 2013: 90; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 586; Erdi, Yurteser, 2005: 187)

Bildüzmek: Bildirmek, öğretmek. Ol maŋa iş bildüzdi: O, beni konuda bilgilendirdi. (Atalay, 2013: 91; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 586; Erdi, Yurteser, 2005: 188)

Bilge: Bilge, hâkim; akıllı; bilgin, âlim. Bilge erig edgü tutup sözin eşit / Erdemini öğreniben ışqa süre: Bilge kişiyi iyi tut, onun sözünü dinle / Erdemini öğrenip öğrendiğini uygula. (Atalay, 2013: 92; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 587; Erdi, Yurteser, 2005: 188)

Bilge beg: Bilgin, akıllı ve hâkim bey. Uygur Hanına "köl bilge xan: zekâsı göl gibi olan han ya da bügü bilge, zeki" olarak adlandırılır. Burada zekâ, bolluğunu ve bereketini belirtmek amacıyla göle benzetilmiştir. (Atalay, 2013: 92; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 587)

Bilgelenmek: Akıllanmak, akıllaşmak. Kendini akıllı göstermek. Er bilgelendi: Adam kendini akıllanmış gibi gösterdi. (Atalay, 2013: 92; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 587; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Bilgetmek (Bilgeḍmek): Akıllanmak, zekileşmek. Oglan bilgetti: Çocuk zekileşti. (Atalay, 2013: 92; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 587; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Bilgimsinmek (Bilimsinmek) : Kendini akıllı göstermek, bilir görünmek, akıllı, iş bilir görünmek. (Atalay, 2013: 93; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588)

Bilig: Akıl, us; hikmet; bilgi, ilim. Bilig ögren: Bilgi öğren. / Ozaqı bilgeler: Eski bilgeler. / Oglan biligsiz: Çocuklarda akıl bulunmaz. (Atalay, 2013: 93; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Biliglig: Bilge, âlim, bilgili, hakim. Biligli kişi: Bilge kişi. (Atalay, 2013: 93; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Biligsemek: Akıllanmak, akıllı olmak istemek, akıl istemek. Oglan biligsedi: Çocuk bilgeliğe sahip olmayı istedi. (Atalay, 2013: 93; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Biliş: Bilgi, malumat; biliş, tanış; bilen, bilici. (Atalay, 2013: 94; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 189)

Bilsikmek: Bilinmek, öğrenilmek. Anıg yaşut işi bilsikti: Onun gizli işi öğrenildi. (Atalay, 2013: 94; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Biltürmek: Öğretmek, bildirmek, tanıtmak. Ol maŋa iş biltürdi: O, beni konuyla ilgili bilgilendirdi. (Atalay, 2013: 94; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 588; Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitimek: Yazmak. (Atalay, 2013: 95; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590; Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitilmek: Yazılmak. Bitig bitildi: Kitap yazıldı. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590; Erdi, Yurteser, 2005: 191)

Bitinmek: Yazılmak, yazınmak, başkasından yardım almaksızın yazmak. Er bitig bitindi: Adam kitap yazıyor gibi göründü. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590; Erdi, Yurteser, 2005: 191)

Bitişmek: Yazmakta yardım ve yarış etmek. Ol maŋa bitig bitişdi: O, kitap yazmada bana yardım etti. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 591; Erdi, Yurteser, 2005: 191)

Bititdeçi: Oğuz ve Kıpçak Lehçesinde yazdırtan. (Atalay, 2013: 97; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 591)

Bititgü: Yazdırma. (Atalay, 2013: 97; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 591)

Bititgüçi (Bititküçi): Yazdırtan. (Atalay, 2013: 97; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 591)

Bititmek: Yazdırmak. Ol bitig bititti: O, mektup yazdırdı. (Atalay, 2013: 97; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 591; Erdi, Yurteser, 2005: 191)

Bitig kıl-: Yazmak. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590)

Boşlaglanmak: Kızmak; öğüt tutmamak. Er işda boşlaglandı: Adam pervasızca hareket etti ve nasihatı dinlemedi. Şu atasözünde geçer: Boşlaglansa boxsuqlanur: Konularda nasihat verenlere karşı çıkan ve pervasızca davranan adamın eli boynuna bağlanır. Bu atasözü kendi fikirlerini ısrarla savunan insanları anlatmakta kullanılır. (Atalay, 2013: 104; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 595; Erdi, Yurteser, 2005: 197)

Bügü bilge (Bükü): Bilgin, akıllı, hâkim, âlim. (Atalay, 2013: 124; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 606; Erdi, Yurteser, 2005: 211)

Biligni ederdim: Bilgi ve bilgeliği (hikmeti) aradım

Bügüni üdürdüm: Bilge kişiyi seçtim

Özümni adırdım: (Bu nedenle) kendimi (halkın arasından) ayırdım

Yagıl atım yazlınur: (Uğraşım yolunda) ak yeleli atım azat olur.

Bütrüşmek: Karşılıklı sorgulamak ve ispatlaşmak. Olar ekki bütrüşdi: Onlar birbirlerini dava etti ve iddialarını karşılıklı ispat etmeye çalıştılar. (Atalay, 2013: 127; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 608; Erdi, Yurteser, 2005: 214)

Bütünlemek: Gerçekliğini aramak, gerçek olup olmadığını araştırıp gerçek olduğunu ortaya koymak. Ol sözüg bütünledi: O, sözlerin gerçekliğini ortaya koydu. (Atalay, 2013: 127; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 608; Erdi, Yurteser, 2005: 215)

Bütürmek: İspat edip inandırmak, kabul ettirmek. Anıg üze alnın bütürdi: Ondan alacağı olduğuna dair iddiasını ispatladı. (Atalay, 2013: 127; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 608; Erdi, Yurteser, 2005: 215)

Bütüşmek: Karşılıklı olarak iddiaların doğruluğunu kabul etmek. Olar ekki bütüştiler: İkisi de birbirlerine dair düşüncelerinin doğru olduğunu kabul etti. (Erdi, Yurteser, 2005: 215)

Çekig (Çikik, Çekik): Yazının noktaları. (Atalay, 2013: 140; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 618; Erdi, Yurteser, 2005: 226)

Çekilmek: Yazıya noktalar konmak, noktalanmak. Bitig çekildi: Kitap noktalandı. (Atalay, 2013: 127; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 618; Erdi, Yurteser, 2005: 226)

Çekinmek: Kendisi için kitaba nokta koymak, kitaba kendi başına noktalar koymak. Er bitigge çekig çekindi: Adam kitabın noktalama işini üzerine aldı. (Atalay, 2013: 140; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 618; Erdi, Yurteser, 2005: 226)

Çekişmek: Nokta koymakta yardım ve yarış etmek. Ol maŋa çekig çekişdi: O, bana metni noktalamada yardım etti. (Atalay, 2013: 140; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 618; Erdi, Yurteser, 2005: 226)

Çektürmek: Yazının noktalarını koydurmak, noktalamak. Aŋar çekig çektürdi: O, ona kitabı noktalattı. (Atalay, 2013: 140; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 618; Erdi, Yurteser, 2005: 227)

Çıngarmak: İnceleyip gerçekliğini araştırmak, tahkik etmek. Ol işig çıngardı: O, meselenin gerçekliğini araştırdı ve onunla ilgili gerçeği ortaya koydu. (Atalay, 2013: 149; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 623; Erdi, Yurteser, 2005: 232)

Çınlamak: Tahkik etmek, gerçek olduğunu araştırmak, doğrulamak. Ol işig çınladı: O, işin doğrusunu araştırdı. (Atalay, 2013: 150; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 623; Erdi, Yurteser, 2005: 232)

Çınlatmak: Tasdik etmek, doğrulatmak. Ol anıg işin çınlattı: O, onun söylediği ya da öne sürdüğü şeyin doğru olup olmadığının araştırılmasını emretti. (Atalay, 2013: 150; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 623; Erdi, Yurteser, 2005: 232)

Çufga (Çuwga): Kılavuz, başbuğ. Qalın qulan çuwgasız bolmas: Eşek sürüsü rehbersiz olmaz. Bu atasözü başka birine uymanın daha münasip olacağı bir durumda, o kişinin kılavuzluğunu kabullenmeyi nasihat etmek için kullanılır. (Atalay, 2013: 159; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 630; Erdi, Yurteser, 2005: 244)

Eḍlelmek: Islah olunmak; araştırılmak. Edleldi neŋ: Nesne, ürün hâline getirilerek kullanılmaya başlandı. (Atalay, 2013: 169; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 633; Erdi, Yurteser, 2005: 248)

Eḍletmek: İyileştirmek, ıslah etmek. Ol tawarın edletti: O, bu malın kullanılmayan malları arasından çıkarılıp kullanılır hâle getirilmesini emretti. (Atalay, 2013: 169; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 633; Erdi, Yurteser, 2005: 249)

Erḍem: Fazilet, edep, terbiye; hüner. Erdem başı til: Erdemin başı dil: İyi konuşan kimseye hürmet edilir. (Atalay, 2013: 188; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 641; Erdi, Yurteser, 2005: 260)

İgdilmek (İkdilmek): Terbiye edilmek, eğitilmek; beslenmek. Ogul igdildi: Erkek çocuk [başkası da olabilir] yetiştirildi. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 661; Erdi, Yurteser, 2005: 286)

İgitmek (İkiḍmek) : Terbiye etmek, eğitmek; yetiştirmek. Ol anı igitti: O, onu yetiştirdi. (Atalay, 2013: 229; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 662; Erdi, Yurteser, 2005: 286)

İrtelmek: Aranmak, araştılmak. (Atalay, 2013: 236; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 668; Erdi, Yurteser, 2005: 292)

İrteşmek: Araştırmak, irdemek, tetkik etmek. Olar bu sözüg irteştiler: Onlar, bu sözün iç yüzünü irdeledi. (Atalay, 2013: 236; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 668; Erdi, Yurteser, 2005: 292)

İrtetmek: Aratmak. Ol anı irtetti: O, onun araştırılmasını sağladı. (Atalay, 2013: 236; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 668; Erdi, Yurteser, 2005: 292)

İstek: İstek, araştırma, irdeleme. İstek qopdı: Araştırma başladı. (Atalay, 2013: 238; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 669; Erdi, Yurteser, 2005: 294)

İstelmek: İstenmek, aranmak. İsteldi neŋ: Nesne aranan bir şey oldu. (Atalay, 2013: 238; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 669; Erdi, Yurteser, 2005: 294)

Keleçü: Sözcüklerle anlatma, söz. (Atalay, 2013: 297; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 701; Erdi, Yurteser, 2005: 301)

Kılavuz (Kulavuz-Kulabuz): Kılavuz. (Atalay, 2013: 376; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 745)

Köçürmek: Yazmak, nakletmek, istinsah etmek. Ol bitig köçürdi: O, kitabın bir örneğini yazdı. (Atalay, 2013: 354; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 734; Erdi, Yurteser, 2005: 318)

Köndgermek: Düzeltmek, yola kılavuzlamak, doğrultmak, ikrar ettirmek. Ol meni yolqa köndgerdi: O, bana yolda kılavuzluk etti. (Atalay, 2013: 360; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 738; Erdi, Yurteser, 2005: 323)

Köngermek: Doğrultmak; doğru yolu göstermek, kılavuzlanmak; doğruyu söyletmek. Ol yol(qa) köngerdi: O, yolda kılavuzluk etti ve doğru yola yöneltti. (Atalay, 2013: 361; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 738; Erdi, Yurteser, 2005: 323)

Kulavuzsuz: Kılavuz olmadan, kılavuzsız. (Atalay, 2013: 376; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 746)

Külüg bilge: Ünlü bilgin. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 756)

Okımak (Oqımak): Okumak; çağırmak. Er bitig oqıdı: Adam kitap okudu. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 772; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Okılmak: Okunmak. Bitig oqıldı: Kitap okundu. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 772; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Okınmak: Okunmak, okur gibi görünmek. Bitig oqındı: Kitap okundu. Ol bitig oqındı: O, kitap okur gibi göründü. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 773; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Okışmak: Okuşmak, okumada yardım etmek ve yarışmak. Ol menig birle bitig oqışdı: O, kitap okumada benimle yarıştı. Ayrıca okuma konusunda yardımlaşmayı ifade etmek için de bu kelime kullanılır. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 773; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Okıtmak: Okutmak. Ol maŋa bitig oqıttı: O, bana kitap okuttu. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 773; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Okıtsamak: Okutmak istemek. Ol bitig oqıtsadı: O, kitabın okunmasını arzuladı. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 773; Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Ög: Akıl, anlayış. Anlayışlı ve yaşlı kişilere ünvan olarak verilen "öge" kelimesi bu kelimeden türemiştir. (Atalay, 2013: 451; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 784; Erdi, Yurteser, 2005: 369)

Öglenmek (Öklenmek): Önceden kavrayamayıp sonradan kavramak; çocuğun büyümesi. (Atalay, 2013: 454; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 784; Erdi, Yurteser, 2005: 370)

Ögrenmek: Öğrenmek. Ol bilig ögrendi: O, bilgi ve bilgeliği öğrendi. Şu dizelerde geçer: (Atalay, 2013: 451; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 785; Erdi, Yurteser, 2005: 370)

Erdem tile ögreni ben bolma küwez

Erdemsizin ögünse eŋmegüde eŋer

Bilgeliği ve bilgiyi ara ve bunları öğren, asla öğrenmede çok kibirli olma

Öğrenmeden eğitime ve bilgeliğe sahip olduğunu savunan (kişi), sınanacağı zaman serseme dönecektir.

Ögretmek: Öğretmek. Ol maŋa bilig ögretti: O, bana bilgelik ve edep öğretti. (Atalay, 2013: 452; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 785; Erdi, Yurteser, 2005: 371)

Ögüt: Öğüt, vaaz. (Atalay, 2013: 453; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 785; Erdi, Yurteser, 2005: 372)

Algil ögüt mindin ogul erdem tile / Ey oğul, benden nasihat al ve erdem dile

Boyda ulug bilge bolup bilding üle / (Böylece) halkın şefi olursun ve onlara erdem ve bilgelik dağıtırsın.

Ögütlemek: Öğüt vermek, öğütlemek. Ol olgın ögütledi: O, oğluna nasihat etti. (Atalay, 2013: 453; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 785; Erdi, Yurteser, 2005: 372)

Ötgünmek: Duyduğu şekilde anlatmak, nakletmek. (Atalay, 2013: 468; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 792)

Ötkünmek: Hikâye söylemek; hakana dilek sunmak. (Atalay, 2013: 468; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 792)

Ötlük: Öğüt, vaaz. Bu anlamda "övüt" denir. Aslı "ögüt"tür. (Atalay, 2013: 468; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 792, Erdi, Yurteser, 2005: 381)

Ötüg (Ötük): Hikâye; hakana sunulan dilek. (Atalay, 2013: 469; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 793, Erdi, Yurteser, 2005: 382)

Ötünmek: Hikâye söylemek. Ol xanga ötüg ötündi: O, Hakana dileğini sundu. (Atalay, 2013: 469; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 793, Erdi, Yurteser, 2005: 382)

Övüt (Ötlük): Öğüt, nasihat. (Atalay, 2013: 470; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 794, Erdi, Yurteser, 2005: 383)

Sak (Sag): Akıl, hızlı kavrayış, işte uyanık ve kıvrak zekâlı olan. Sende sag yoq: Sende anlayış yok. (Atalay, 2013: 483; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 800, Erdi, Yurteser, 2005: 462)

Saw: Söz, salık, haber; risale; mektup; darbımesel, atalar sözü. (Atalay, 2013: 498; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 810, Erdi, Yurteser, 2005: 477)

Bilge eren sawların algıl ögüt / Bilge adamın kelamını öğüt olarak al

Edgü sawıg edlese özke siŋer / (Çünkü) içinde yaşatmayı bilirsen güzel kelam gönlüne yayılır.

Sezik (Sizik): Seziş, sezme. (Atalay, 2013: 509; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 826, Erdi, Yurteser, 2005: 485)

Sezikmek (Sizikmek): Sezmek. Bu işig angar sezindi: Bu işi ondan sezdim. (Atalay, 2013: 509; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 826, Erdi, Yurteser, 2005: 485)

Sezinmek (Sizinmek): Sezinmek, sanmak. Ol angar sezig sezindi: O, ona dair bir sezgiye sahipti. (Atalay, 2013: 509; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 826, Erdi, Yurteser, 2005: 485)

Sırtıg: Herhangi bir sözün izi ki hepsi değil de bir parçası anlaşılabilir; tesadüfen öğrenmek. Men bu sözden sırtıg buldum: Bu hadisi tesadüfen öğrendim. (Atalay, 2013: 518; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 821, Erdi, Yurteser, 2005: 492)

Sormak: Sorgu sormak; aramak. Er söz sordı: Adam haberleri sordu. (Atalay, 2013: 530; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 828, Erdi, Yurteser, 2005: 501)

Sorturmak: Sordurmak, sorgu sordurmak. Ol sorug sorturdı: O, soru sordurdu. (Atalay, 2013: 530; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 829, Erdi, Yurteser, 2005: 501)

Sorug: Soru, sorma, arama; aranan şey, kaybolan şey. (Atalay, 2013: 531; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 829, Erdi, Yurteser, 2005: 501)

Söwlemek: Söylemek. (Atalay, 2013: 534)

Söz: Söz. (Atalay, 2013: 535; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 832, Erdi, Yurteser, 2005: 505)

Sözlemek: Söylemek, konuşmak. Ol maŋa söz sözledi: O, bana söz söyledi. (Atalay, 2013: 536; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 833, Erdi, Yurteser, 2005: 505)

Sözlenmek: Söylemek, sözü açıklamak. Ol sözin maŋa sözlendi: O, bana söz söyledi. (Atalay, 2013: 536; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 833, Erdi, Yurteser, 2005: 505)

Sözleşmek: Söyleşmek, konuşmak. Ol menig birle sözleşdi: O, benimle konuştu. (Atalay, 2013: 536; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 833, Erdi, Yurteser, 2005: 505)

Sözletmek: Söyletmek, konuşturmak. Ol meni sözletti: O, beni konuşturdu. (Atalay, 2013: 536; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 833, Erdi, Yurteser, 2005: 505)

Sürçek (Sürçük) : Gece toplantısı, müsamere. (Atalay, 2013: 551; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 841)

Tanumak: Emretmek; danışmak; söylemek; işaret etmek; tavsiye etmek. Ol maŋa söz tanuttı: O, bana, söz buyurmamı emretti. (Atalay, 2013: 572; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 852, Erdi, Yurteser, 2005: 528)

Tanulmak: Söz söylenmek; söz geçilmek; işaret edilmek, tavsiyede bulunmak. Aŋar söz tanuldı: Ona söz buyuruldu. (Atalay, 2013: 572; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 852, Erdi, Yurteser, 2005: 528)

Tanuşmak: Danışmak; işaretleşmek. Olar ekki söz tanuştı: Onlar birbirlerine danıştılar. (Atalay, 2013: 572; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 852, Erdi, Yurteser, 2005: 528)

Tanutmak: Başkasına söz eriştirmeyi tavsiye ve emretmek. Ol maŋa söz tanuttı: O, bana, söz buyurmamı emretti. (Atalay, 2013: 573; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 852, Erdi, Yurteser, 2005: 528)

Teŋriken (Teŋgirgen): Tanrıya tapınan bilgin, âlim, mütedeyyin (Müslüman olmayan Türkler dilinde). (Atalay, 2013: 599; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 869, Erdi, Yurteser, 2005: 552)

Teriŋ bilge: Hikmeti ve ilmi çok olan. Âlim, bilge. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 871, Erdi, Yurteser, 2005: 555)

Tetig (Tetik, Tetil, Teytik) : Akıllı. (Atalay, 2013: 608; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 872)

Tetilmek: Akıllanmak, zekileşmek. Oglan tetildi. Çocuk akıllandı. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 872; Erdi, Yurteser, 2005: 557)

Tetürmek (Titürmek): Söyletmek, dedirtmek. Ol andag tetürdi: O, bunun, böyle söylenmesine sebep oldu. (Atalay, 2013: 608; Erdi, Yurteser, 2005: 558)

Tıl: Dil; söz; lügat. Erdem balı tıl: Erdemin balı dildir. Oguz tılı: Oğuz lehçesi. (Atalay, 2013: 615; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 876, Erdi, Yurteser, 2005: 562)

Tıŋamak (Tiŋlemek): Dinlemek. Er söz tıŋladı: Adam sözleri [konuşmayı] dinledi. (Atalay, 2013: 617; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 878, Erdi, Yurteser, 2005: 564)

Tıŋlaşmak: Dinlemekte yarış etmek. Ol menig birle söz tıŋlaşdı: O, sözleri dinleme konusunda benimle yarıştı. (Atalay, 2013: 617; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 878, Erdi, Yurteser, 2005: 564)

Tıŋlatmak: Dinletmek. Ol maŋa söz tınglattı: O, bana sözü dinletti. (Atalay, 2013: 617; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 878, Erdi, Yurteser, 2005: 564)

Timek: Demek, söylemek. (Atalay, 2013: 619; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 879)

Turbınlamak (Torplamak): Araştırmak, kıyas etmek, ölçümlemek. (Atalay, 2013: 655; Erdi, Yurteser, 2005: 581)

Turbun (Torpun): Kıyas etme, araştırma, ölçme. (Atalay, 2013: 655; Erdi, Yurteser, 2005: 581)

Turbunlanmak (Torpunlanmak): Bir konu hakkında araştırmalar yapmak. Er torpunkandı: Adam bir meseleyi soruşturdu. (Atalay, 2013: 655; Erdi, Yurteser, 2005: 581)

Tuymak: Duymak. Er işin tuydı: Adam konun bilinmeyen yönünü sezdi. (Atalay, 2013: 664; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 906, Erdi, Yurteser, 2005: 600)

Tuyturmak: Duyurmak, anlatmak. Ol maŋa söz tuyturdı: O, benim konuşmanın farkında olmamı sağladı. (Atalay, 2013: 665; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 906, Erdi, Yurteser, 2005: 600)

Tüpgermek (Tüpkermek): Araştırmak, izine düşmek. Ol işig tüpgerdi: O, işin gerçekliğini merak etti, izlerini araştırmaya başladı. (Atalay, 2013: 673; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 910, Erdi, Yurteser, 2005: 605)

Tüplemek: Diplemek, kökten aramak. Ol işig tüpledi: O, meselenin derinine indi, konuyu detaylıca araştırdı. (Atalay, 2013: 673; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 910, Erdi, Yurteser, 2005: 605)

Tüpleşmek: Aslını araştırmak. Olar bu işig tüpleşdiler: Onlar bu işin aslını araştırdılar. (Atalay, 2013: 673; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 910, Erdi, Yurteser, 2005: 605)

Tüpletmek: İncelemek. Ol bu işig tüpletti: O, bu meseleyi ayrıntılı bir biçimde inceletti. (Atalay, 2013: 673; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 910, Erdi, Yurteser, 2005: 605)

Ukmak (Uqmak): Anlamak. Ol er ışın uqdı: Adam onun işini anladı. (Atalay, 2013: 687; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Uk(u)samak (Uqsamak): Anlamak istemek. Er sözüg uqsadı: Adam sözü anlamak istedi. (Atalay, 2013: 687; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Ukturmak (Uqturmak): Anlatmak. O maŋa anıg sözin uqturdı: O, benim, onun sözünü anlamamı sağladı. (Atalay, 2013: 688; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Ukulmak (Uqulmak): Bilinmek, anlaşılmak. Bu söz uquldı: Bu sözler anlaşıldı, bilindi. (Atalay, 2013: 688; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Ukuş (Uquş): Anlayış. Uquşlug kişi: Akıllı, anlayışlı, kimse. (Atalay, 2013: 688; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Ukuşlug (Uquşlug): Anlayışlı. Uquşlug er: Akıllı, anlayışlı, adam. (Atalay, 2013: 688; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Ukuşmak (uquşmak): (Birden fazla kişi) Anlamak. (Atalay, 2013: 688; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 919, Erdi, Yurteser, 2005: 622)

Us: İyi ile kötüyü, hayır ile şerri birbirinden ayırt edebilme. (Atalay, 2013: 699; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 924, Erdi, Yurteser, 2005: 624)

Us bolmak: Hayrı şerri birbirinden ayırmayı bilmek. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 924)

Uslamak: Anlamak, hayrı şerden ayırt etmek. (Atalay, 2013: 700)

Usmak: Sanmak. (Atalay, 2013: 699)

Üjüklemek: Hecelemek. Bitig üjükledi: Yazıyı seslemledi – seslemlerine ayırdı. (Atalay, 2013: 711; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 931, Erdi, Yurteser, 2005: 634)

Üşetmek (Eşitmek): Araştırmak. Ol anıg evin üşetti: O, birine, onu evini aramasını emretti. (Atalay, 2013: 717; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 935, Erdi, Yurteser, 2005: 641)

Üşkürmek: Hatırlamak. Ol unıtmış sözüg üşkürdi: O, unuttuğu sözleri hatırladı. (Atalay, 2013: 718; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 936, Erdi, Yurteser, 2005: 641)

Üşkürtmek (Üşkürtürmek): Hatırlatmak. (Atalay, 2013: 718; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 936)

Yanut: Karşılık; bedel, ıvaz; cevap. Söz yanutı: Bir söze verilen karşılık. (Atalay, 2013: 743; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 948, Erdi, Yurteser, 2005: 659)

Yanutlamak: Cevap vermek. (Atalay, 2013: 743)

Yazmak: Yazmak. Ol bitig yazdı: O, kitap yazdı. (Atalay, 2013: 765; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 963, Erdi, Yurteser, 2005: 678)

Yeretmek (Yeritmek): Yerinmek, tembellik etmek, üşenmek. Ol işke yeritti: Adam işte uyuşuk ve tembel davrandı. (Atalay, 2013: 775; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 967, Erdi, Yurteser, 2005: 686)

Yorçı: Usta kılavuz. (Atalay, 2013: 802; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 981)

Yulmak: İstihsah etmek. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 986, Erdi, Yurteser, 2005: 707)

Yügrük bilge: Bilgin, akıllı, erdemli, udumlu kişi. Oğuzlar, ferasetli ve akıllı bir âlime "yügrük bilge" der. (Atalay, 2013: 821; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 992, Erdi, Yurteser, 2005: 716

5) Eğitimde Kullanılan Araç Gereçler İle İlgili Kelimeler

Arkış (Arqış): Mektup. (Atalay, 2013: 35; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 556, Erdi, Yurteser, 2005: 151)

Biti: Gökten inen kitaplardan bir kitap. (Atalay, 2013: 95; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590, Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitigü: Türk diviti ve diğer divitler. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590, Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitik (Bitig): Kitap; yazı, yazma, yazış; yazılı şey; mektup. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590, Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitiklik: Yazı yazmak için hazırlanan herhangi bir şey. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590, Erdi, Yurteser, 2005: 190)

Bitilgen: Devamlı yazılan. (Atalay, 2013: 96; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 590, Erdi, Yurteser, 2005: 191)

Xafsı: Hokka. (Atalay, 2013: 212)

Koşug: Şiir, koşma, kaside. (Atalay, 2013: 349; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 731)

Mekke(h): Çin'den getirilen bir tür mürekkep; Türk yazısı bu mürekkeple yazılır. (Atalay, 2013: 409; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 762, Erdi, Yurteser, 2005: 342)

Okıtgan (Oqıtgan): Çok okunan. Bu bitig ol kişini oqıtgan: Bu, birini sürekli onu okumak için kışkırtan bir kitaptır. (Atalay, 2013: 430; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 773, Erdi, Yurteser, 2005: 359)

Ötküng (Ötükünç, Ötgünç, Ötügünç): Hikâye. Ötügünç ötgündi: (O) öykü anlattı. (Atalay, 2013: 468; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 792)

Şütük: Öküz vb. hayvanların boynuzundan yapılan divit (hokka, kalemlik). (Atalay, 2013: 558; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 846, Erdi, Yurteser, 2005: 521)

Üjük: Hece; harf, seslem. Alfabedeki her bir harfe de üjük denir. (Atalay, 2013: 711; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 931, Erdi, Yurteser, 2005: 634)

Yartu: Üzerine bir şey yazılan levha, tahta. Talaşa benzetilerek yartu ya da "üzerinde yazı yazılan tahta" denir. (Atalay, 2013: 753; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 955, Erdi, Yurteser, 2005: 669)

6) Hayvan Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Çiş çiş: Atı işetmek için kullanılan bir ünlem. (Atalay, 2013: 154; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 625; Erdi, Yurteser, 2005: 238)

Heç heç (Eç eç): Atları sıkıştırmak ve gayrete getirmek için çıkarılan ses. (Atalay, 2013: 212; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 653; Erdi, Yurteser, 2005: 278)

Hoç hoç: Keçiler sürülüp güdülürken söylenen söz, çıkarılan ses. (Atalay, 2013: 212; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 653)

Kâh kâh: Köpeği çağırmak için kullanılan söz. (Atalay, 2013: 251)

7) Liderlik ve Yöneticilik Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Keŋeş: İşlerde danışma, görüşme, düşünme, tedbir. (Atalay, 2013: 301; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 703; Erdi, Yurteser, 2005: 304)

Keŋeşlig: Danışılarak yapılmış olan, danışmalı. (Atalay, 2013: 301; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 703)

Keŋeşmek: Karşılıklı danışmak, tedbir etmek. Ol maŋa keŋeşdi: O, benimle fikir alışverişi yaptı. (Atalay, 2013: 301; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 703; Erdi, Yurteser, 2005: 304)

Keŋeşsiz: Danışmadan yapılan, danışmasız. (Atalay, 2013: 301; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 703)

Yarlıg: Sultanın mektubu, emri. Çiğil lehçesindedir. (Atalay, 2013: 750; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 954, Erdi, Yurteser, 2005: 667)

8) Mesleki Gelişim Eğitimi İle İlgili Kelimeler

Bala: Bir adamın işlerinde – çok kerre çiftlik işlerinde – çırağı, yardımcısı. (Atalay, 2013: 64; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 572, Erdi, Yurteser, 2005: 168)

Buşgut: Çırak, meslekte öğrenci. (Atalay, 2013: 119; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 604)

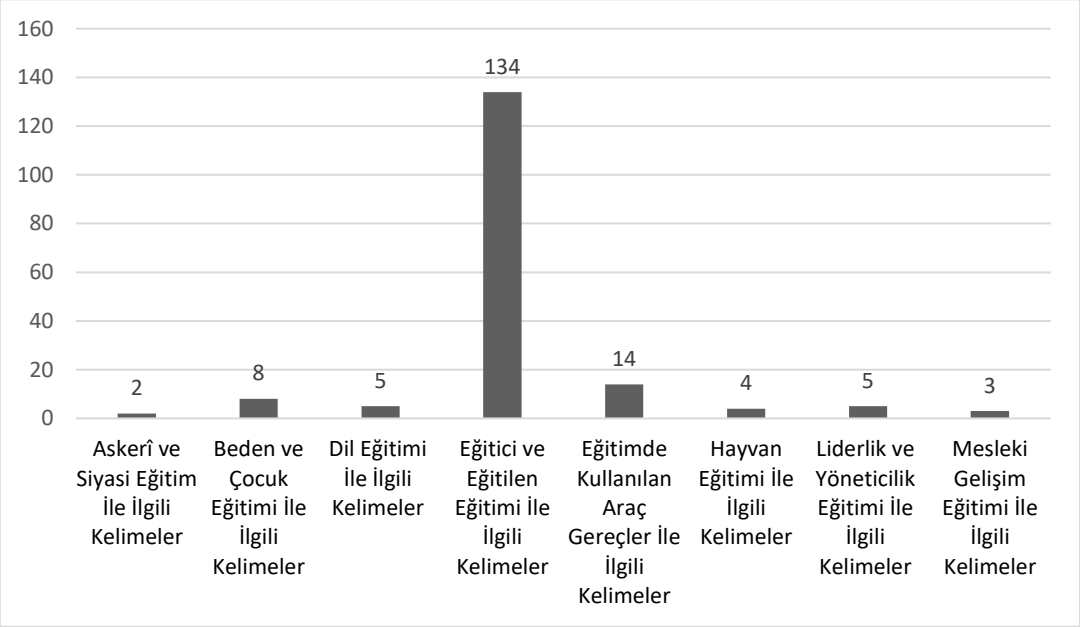
Buşgutlanmak: Çırak sahibi olmak. (Atalay, 2013: 119; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 604)

Sonuç

Çalışmada, Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde kavram alanlarına göre eğitim ile ilgili kelimeler sekiz (8) başlık altında incelenmiştir. Bu kavram alanları; askerî ve siyasi eğitim, beden ve çocuk eğitimi, eğitici ve eğitilen eğitimi, eğitimde kullanılan araç gereçler, hayvan eğitimi, liderlik ve yöneticilik eğitimi ile mesleki gelişim eğitimidir. Askerî ve siyasi eğitim başlığı altında iki (2) kelime, beden ve çocuk eğitimi başlığı altında sekiz (8) kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin üç (3) tanesi ikilemedir. Burada verilen "çiş çiş" ikilemesi hayvan eğitimi başlığında da kullanılmıştır. Dil eğitimi başlığı altında beş (5) kelime tespit edilmiştir. En çok kelimenin bulunduğu eğitici ve eğitilen eğitimi başlığı altında yüz otuz dört (134) kelime, eğitimde kullanılan araç gereçler başlığı altında on dört

(14) kelime, hayvan eğitimi başlığı altında dört (4) kelime belirlenmiştir. Hayvan eğitimi ile ilgili kelimeler yansımadan dile geçen ikilemelerden oluşmuştur. Liderlik ve yöneticilik eğitimi başlığı altında beş (5) kelime ve mesleki gelişim eğitimi başlığı altında üç (3) kelime belirlenmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'teki eğitim ile ilgili kelimelerin belirlendiği bu çalışmada toplam yüz altmış bir (178) farklı kelime tespit edilmiştir (Grafik 1). Bu kelimelerin varsa farklı şekilleri parantez içinde belirtildikten sonra anlamları ve örnekleri de verilmiştir. Yapılan sınıflandırma sonucunda eğitimle ilgili daha çok fiillerin kullanıldığı bunun yanında azımsanamayacak sayıda isimlerden ve ikilemelerden de faydalanıldığı görülmüştür.

Grafik 1. Kavram Alanlarına Göre Eğitim ile İlgili Kelimeler

Grafik 1'e göre Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen kavram alanlarına göre eğitim ile ilgili tespit edilen kelimelerden en çok (%76.5) eğitici ve eğitilen eğitimi ile ilgili kelimeler olduğu belirlenmiştir. En az ise (%1.1) askerî ve siyasi eğitim ile ilgili kelimeler olduğu tespit edilmiştir. Mesleki gelişim eğitimi ile ilgili kelimelerin %1.7, dil eğitimi ile ilgili kelimelerin %2.8, beden ve çocuk eğitimi ile ilgili kelimelerin %4.5, eğitimde kullanılan araç gereçler ile ilgili kelimelerin %8, liderlik ve yöneticilik ile ilgili kelimelerin %2.8 ve hayvan eğitimi ile ilgili kelimelerin %2.2 oranında olduğu belirlenmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen eğitim ile ilgili bazı kelimelerin atasözleri ve kalıp sözler içinde de yer aldığı görülmektedir. Bu kelimelerin o dönemdeki kullanımı ve yaygınlığı, eğitimin Türklerin yaşamında ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynakça

Akün, Ömer Faruk. 2002. "Kaşgarlı Mahmud". ss.10 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 25. Ankara: TDV Yayınları.

Atalay, Besim. 2013. Divanü Lugat-it-Türk, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir, A. (2016). Divanü Lugat'it-Türk'te İş Kavramına Dair Veriler, *Route Educational and Social Science Journa*l, 3(1):33-52.

Düzgün, Dilaver, & Tomo, Bilgi. (2024). "Divanü Lügati't-Türk'te "Bilig" Kavramı". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(Özel Sayı): 38-45.

Ercilasun, Ahmet Bican, & Akkoyunlu Ziyat. 2018. Dîvânu Lugâti't-Türk. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdi, Seçkin, & Yurteser, Serap Tuğba. 2005. Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati-t-Türk, İstanbul, Kabalcı Yayınları.

Erten, Münir (2008). "Dîvânü Lûgâti't-Türk'ün Bulunuşu, Tercümesi ve Basılışının Serüveni". *Erdem, (52)*, 285-290. doi:10.32704/erdem.2008.52.285.

Karasar, Niyazi. 2005. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.

Kayadibi, Fahri. 2008. "Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ü Lügati't-Türk'te Eğitim İle İlgili Kavramlar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18: 6-8.

Korkmaz, Zeynep. 1981. "Kaşgarlı Mahmud ve Divan-u Lügati't-Türk". *Milli Kültür*:15-19.

Öztürk, Erol (2024). "Dîvânu Lügâti't-Türk'te Yazıyla İlgili Söz Varlığı Üzerine", *Karabük Türkoloji Dergisi*, 5/10: 089-0xx.

Serbest, Kamile (2019). "Divânü Lugâti't-Türk ve Uygur Türklerinde Çocuk Oyunları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2019/13:101-114.

Temizyürek, Fahri., & Aydın, Bilge. 2023. "Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Türkçe Öğretimindeki Önemi". *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(2): 112-125.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610